

DÜNYA EŞQDİR, QALAN HƏR ŞEY KƏLƏKBAZLIQ OYUNU...

R.Orucoğlu

İnsan sevməyi bacardığı andan özü-nü dərk edib, barbarlığın daşını ataraq mədəniyyətin təməlini qoyub. O, başqa canlılardan seçildiyini, kamilliyini, aqilliyini ilk olaraq eşq atəsinə tutulmasıyla anlayıb. Sevgilə onun ilk nəğməsi dilə gəlib, Qobustan qaval daşında ilk musiqi ritmləri çalınıb, ilk rəqs doğulub. Ürəyində məhəbbət toxumları səpilməşəydi, bəşər oğlu nə bir alət düzəldə bilirdi, nə də silah. Oyunun uğuru, əkin-biçininin bərəkəti də sevgisindən alınıb.

İnsan eşqsiz daş mağaralardan çıxıb yaşayış məskənləri, şəhərlər salmağa özündə qüdrət tapmazdı, təbiətin dilbər guşələrində daimi ocaqlar qalamazdı, soylaşmaz, nəsilləşməz, millətləşməz, xalqlaşmazdı. Onu qurub-yaratmağa, torpağın üstündə möcüzələr göstərməyə məhəbbət vadar edib.

İnsan sevgidən güc aldığından xeyirləşib, dünyadakı sonsuz şərlərə qalib gəlib, fəlakətlərdən qorunub. Onun dininin, məsləkinin, ibadətinin, inamının, sevincinin, kədərinin, arzularının da əsasında sevgi duyğusu durub. Hörmət-izzət, nəciplik, hünər də məhəbbətlə qazanılıb.

Ulu əcdad eşqə düşməşəydi, əllərini yerdən üzüb ayağa qalxmazdı, başını göydəki Allaha doğru həmişə dik tutmazdı. Platon yazırdı: «...Mənə elə gəlir ki, insanlar məhəbbətin həqiqi gücünü tamamilə dərk etməzlər, əgər dərk etsəydilər, ona böyük məbədlər və səcdəgahlar ucaldar, çoxlu qurbanlar kəsərdilər. Lakin bunlara uyğun şeylər yerinə yetirilməmişdir, halbuki ilk növbədə bunu etmək lazım idi».

Məcnun qızılıgül qoymağa yarayan büllur vaza olduğu halda, Nizami onun içərisində palıd ağacı əkməmişdir...

Ərəblər insan eşqinin ancaq Allaha ünvanlandığını irəli sürməklə Məcnunu dinsizlikdə günahlandırirdilər. Eşq atəsinə tutulmaqla bəşər oğlunun haqqa tapındığını isə çox-çox sonralar dünya məhz Nizaminin dastanlarından öyrənmişdir. Məcnunun mübarizəsinin qığılcımları ürəklərdə ancaq Nizami qələmiylə alova çevrilmişdir. Gəncəli şair yer üzünə ilk məhəbbət ovqatı gətirmiş, epik şəri aşılıyın içərisindən keçirib müqəddəsləşdirməklə insanlığı qəflət yuxusundan oyatmışdır.

«Məcnun qızılıgül qoymağa yarayan büllur vaza olduğu halda, Nizami onun içərisində palıd ağacı əkməmişdir» deyən dahi alman filosofu Göte, deyərsən, yanılıb. Axı, Nizaminin Məcnunu büllur vaza olmaq naminə dünyaya ayaq basmamışdır. Və o, susuz səhrada qızılıgülləri özü üçün yetişdirməmişdi ki, büllur vazaya dönüb içərisində yerləşdirsin. Nizami Məcnunu qızılıgüle məxsus büllur vaza kimi düşünüb içində palıd ağacı da əkməmişdir. Ona görə ki, Məcnun palıd kimi möhkəm olsa da, sevgisiylə cəmiyyətdən kənarında başbaşa qalmaq istəmirdi. O, insanlardan bir müddət uzaq düşüb heyvanlar aləmində rahatlıq tapsa da, eşqin Allah tərəfindən ancaq bəşər oğluna ərmeğan edildiyini soydaşlarına çatdırmaq missiyasını boynuna götürdüyünü anlayırdı. Məcnun Leyliyə cəmiyyətdən, insanlardan, insani duyğulardan kənarında (ora büllur vazaya oxşasa belə), ya da atasının var-dövləti və Nofəlin qılıncı hesabına qovuşmağa can atsaydı, günaha batarı. Qeys ona görə məcnunlaşmışdı ki, eşqə ürəklərdə əbədi yer arayırdı. O, büllur vazaya oxşar aləm arzusuna düşməmişdi. Və uca, nəhəng palıdı da kiçik, dar məkana – büllur vazaya yerləşdirmək niyyətindən çox uzaqdaydı. Əksinə, dünyanı hərəkətə gətirən qüvvənin – məhəbbətin insanları sallaşdırıb haqq yoluna qaytarmasına çalışırdı.

Çoxları Məcnunda bəşəri eşqdən çox ilahi məhəbbətin təcəlli etdiyindən bəhs açırlar. Böyük Füzuli də öz dövrünün Məcnununu ilahi aləmin sakini kimi göstərir. Lakin ilahi aləmdə məcnunluğa ehtiyac qalmır. Çünki bu dünyanın məcnunları o dünyanın mələkləridirlər. Oraya hamı eşqlə vəsiqə qazanır.

İlahi aləmdə əksinə, eşqə tutulmayanlar məcnundurlar (divanədirilər). Bu səbəbdən də məhəbbəti dərk etməyənlər üçün ilahi aləmin qapısı bağlıdır. Deməli, Qeys ancaq insanlar arasında, gerçək həyatda Məcnundur. O, özü və Leylisi üçün deyil, məhz sevgini inkar edən insanların üreyini

isitmək naminə üsyan qaldırmışdır.

Cəmiyyətin üzvləri İslamı məcnunluğa, məcnunluğu İslama qarşı qoymaqla öz insanlıqlarını danmış və Allahın onları yer üzünə sevgi duyğusuyla birgə yolladığını unutmuşdular.

Şair elə bir mühitdə yaşamışdır ki, mənəb sahibləri, istər türk, istərsə

də qeyri-türk olsun, fikirlərini yazı yaddaşına təkçə ərəb və fars «bəzəyi» ilə köçürməyə üstünlük verir, «özgə naxışının dəbdən düşməsinə» münbit şərait yaradırdılar. Dünyanın türkün bayrağı altında xumarlanmasına baxmayaraq, hələ Dədə Qorqudun dediyi bəy ərənler at belində döyüşlərdə ad-san qazanmaqda, soyu da, sözü də elə yəhər üstə yürüşdəcə dinləyib yovşanlı çöllərdə, kol-kostlu düzlərdə qılınc oynatmaqdaydılar. Elə bilirdilər ki, zaman həmişə onların xeyrinə işləyəcək və ozanların yaratdığı şifahi «Oğuznamə»lərlə tarixi həqiqətləri nəsildən-nəslə ötürmək mümkündür. Onların ana laylasını dini və başqa mənəvi dəyərlər, prinsiplər hesabına əcnəbilərin daha əvvəlki çağlarda Quranla, bəzi yerlərdə isə silahla gətirdiyi normalara güzəştə getmələri bir tərəfdən tanrıçılıqdan, bir olan Yaradıcıya (Allaha) hədsiz inamdan, onun adı ilə əlaqələndirilən amillərə sədaqətdən irəli gəlirdisə, digər tərəfdən özlərinin incəsənət və söz sənəti ənənəsinin özünəməxsusluğundan doğurdu. Daha dəqiq desək, türklərə xas söz incələrinin Şərqi digər xalqlarının yaratdıqlarından köklü şəkildə fərqlənməsi və ümumiyyətlə, mədəniyyətə güclü meyl göstərmələri, başqalarının mənəvi dəyərlərinə, adət-ənənələrinə hörmətlə yanaşmaları ilə şərtlənirdi.

Türk mənşəli sultanlar iran, ərəb, hind, çin, monqol taxt-tacına sahib durub müxtəlif ölkələri idarə edərkən, ilk növbədə, Yaxın, Orta və Uzaq Şərqi müsəlmanları tərəfindən qəbul edilmiş qaydalara hörmətlə yanaşır, tarixi ənənəni birdən-birə dəyişməyə can atmırdılar, öz böyüklüklerini onda göstəriridilər ki, özləri kimi qədim xalqların əsrlərin sınağından çıxan elm, sənət və dövlətçilikdə, xüsusilə diplomatik əlaqələrdə qazandıqları uğurların üstündən xətt çəkib öz ata-baba adətlərini zorla yeritmirdilər. Bu, o demək deyildi ki, türkün sadalanan məsələlərdə alternativ tədbirlərə əl atmağa imkanı çatmırdı. Əksinə, bəzi məqamlarda onların təcrübəsində min illəri qabaqlayan hakimiyyət strukturlarının, ailə, əxlaq normalarının, diplomatik münasibət formalarının mövcudluğu heyrət doğururdu.

Qərb və Şərq turanlını, sakı, hunu, oğuzu, səlcuqu «Əhriman» sifətində göstərəndə Nizami türkün dünyanı məhəbbətlə idarə etdiyindən, taxt-tacının ədalət üzərində qurulduğundan, üz ağılığından, bakirəliyindən danışırdı. Nizami az qala dünyanın bütün qatlarında, yer üzünün hər qarışında türk görür, kimləri yaxşı sifətlərlə göstərmək istəyirdisə, onu türklə müqayisə edir, hətta bəşərin ulu əcdadı Adəmdən bəhs açanda onun da türklüyünə zəmanət verirdi. R.Əliyevin sözləri ilə desək, «Nizami poeziyasında türk ağılıq, gözəllik, döyüş şöhrəti və qorxmazlıq rəmzi idi».

Dünya eşqdirsə, Domrulun dəliliyi məcnunluqdur

Məhəbbətin mənşəyindən danışanlar ilk əvvəl belə bir sorğuya cavab axtarmışlar: ulu əcdad onu barbarlığın içərisindən keçirib gətirmişdir, yoxsa bünövrəsi mədəniyyətlə qoyulmuşdur? Çoxları belə hesab edirlər ki, eşq duyğusu məkr, nifrət, paxıllıq, dostluq hissələrinin yaranmasından sonra meydana gəlmişdir və bu hissənin ilk qığılcımları ana-övlad münasibətində özünü büruzə vermişdir. Çoxsaylı ya-

zılı mənbələrə, o cümlədən Nizaminin «Leyli və Məcnun» poemasına əsasən yalnız bir cəhətə haqq qazandırmaq olar ki, orta əsrlərin başlanğıcında İslam Ərəbistanında, doğrudan da, cəmiyyət məhəbbətinə nə olduğunu anlamırdı. Lakin «Kitabi-Dədə Qorqud» oğuznaməsinin eramızdan əvvəlki çağlarda yaranan «Duxa qoca oğlu Dəli Domrul» boyunda F.Engelsin «Orta əsrlərdə fərdi cinsi məhəbbətdən söhbət açmaq həqiqətə uyğun deyil» mülahizəsinin tamamilə əksinin şahidi olur. Qədim türk yazılı abidəsində ilkin ailə münasibətlərinin məhəbbət üzərində qurulub möhkəm sütunlar əmələ gətirdiyinin geniş təsviri verilir. Tanrının işinə qarışdırıb «ölüm mələyi» (sonrakı variantlarda Əzrayıl şəklinə düşmüşdür) ilə qarşı-qarşıya gələn Dəli Domrul günahının bağışlanması üçün öz canı əvəzinə başqa can ödəmək məcburiyyətində qalır. Boyda ata-ananın övladına, eləcə də əksinə, övladın ata-anasına sevgisinin sönüklüyü göstərir ki, hadisələr türkün «atalar kultu»ndan daha əvvəlki dövrə aiddir. Çünki Dəli Domrulun valideynləri övladlarının

ölümü ilə razılaşıır, dünyanın ləzzətini alıb son mənzilin astanasına çatsalar da, oğlanlarının yaşaması üçün quru canlarından keçirlər. Öz növbəsində övlad da doğma ata-anasına laqeydlik nümayiş etdirir – öz şirin canına görə hər ikisinin ölümünə razılaşıır. Lakin ər-arvad münasibətinə gələndə eyni motivli yunan dramından («Alkestrə») fərqlənən başqa mənzərəylə rastlaşırıq. Dəli Domrulun əli hər şeydən üzüləndən sonra ömür-gün yoldaşıyla vidalaşmaq, halallaşmaq üçün Tanrıdan möhlət istəyir. Ərlə arvadın dialoqundan aydınlaşır ki, gənc ailə sevgi əsasında formalaşmışdır və xüsusilə qadın tərəf üçün ərinin yoxluğundan sonra başqasıyla bir yastıqda baş qoymaq ölümə bərabərdir. Belə ki, Dəli Domrulun: «Gözün kimi seversə, Sən ana varğı!! İki oğlancığı öksüz qomağı!!» - təklifini qadın ürək yanğısı və ciddi etirazla qarşılayır, onunla birlikdə ölməyi digər kişi ilə öpüşməkdən, cinsi əlaqəyə girməkdən üstün tutaraq bildirir:

«...Bir yastıqda baş
qoyub əmişdigim,
Qarşu yatan qara tağları
Səndən sonra mən neylərəm?
Yaylar olsam, mənim gorum olsun!
Souq-souq sularun içər olsam,
Mənim qanım olsun!..»

Göründüyü kimi, Azərbaycan türklərində ailənin təməli əski çağlardan sevgi əsasında qoyulmuşdur. Deməli, Məcnunun müsəlman Şərqini VII yüzillikdən üzü bəri təlatümə gətirən «eşq üsyanı» (onu ərəb şairi kimi qəbul etsək) Nizaminin həmvətənləri tərəfindən neçə min il əvvəl Dəli Domrulla meydana atılıb bəhrəsini vermişdir.

Eposda Domrulun dəliliyinin mənbəyi birbaşa qadına məhəbbətə bağlanmasa da, el arasında Məcnunun analoqu olan adı (Dəli Domrul) qazanması qəribə təsadüfdür. Onun körpü başındakı «ərköyünlüyü» - gəlib-gedəndən pul alması da vaxtsız dünyasını dəyişən gəncin müdafiəsinə qalxarkən kölgədə qalır. O, Tanrının özünə qarşı çıxmaqla eşq dəlisi funksiyasını yerinə yetirir. Azərbaycan türkcəsində dəliliyin bir mənası da igidlik, ərənlkdir. Domrul düşmən qoşununu dəf etməmişdi, əksinə, gücü-

nü «həyat eşqi» uğrunda döyüşə sərf edəndə hiylə toruna salınıb Əzrayıla yenilmişdir. Onun əsl ərənliliyi və igidliyi məhz bu zaman meydana çıxmışdır.

Arxası yerə qoyulandan sonra yenidən ayağa qalxmasına yardım edən qüvvə – qadını ilə arasında olan böyük sevgi məgər dəliliyinin – məcnunluğunun nişanəsi deyildimi?

Kökü ərəb dilindən gələn «məcnunluq» dəliliyin analoqu olsa da, əfsanələrin yardımı və Nizaminin qələmiylə tamamilə əks anlamda işlənilib övliliyi, insana vurğunluğu, saflığı, sədaqəti, vəfanı, «məhəbbətin bakirəliyi»ni bildirmişdir.

Beləliklə, iki aşıqdan (Domru-

lun və Məcnunun) birinin dəliliyi insanı ölümsüzləşdirmək, ikincisinin məcnunluğu isə məhəbbətin toxumunu ürəklərə səpib cücərtmək olmuşdur. Lakin hər ikisinin qələbəsinə qarşıllı sevgi təminat vermişdir. Dəli Domrul eşqin nə olduğunu, hansı gücə malikliyi can alanlara başa salmış, Məcnun isə eşqin əbədiyini, Vahid Yaradıcının özündən gəldiyini, yer üzündə heç bir qüvvənin ona təsir etmək iqtidarında olmadığını göylərə yox, yerdəki insanlara öz həyatını qurban verməklə əyani şəkildə göstərə bilmişdir. Deməli, Nizaminin irəli sürdüyü kimi, «Dünya eşqdır»sə, Domrulun dəliliyi Məcnunluqdur. ✘

